

Mirosław Darecki (M.D.)

WOJEWÓDZKIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE W LUBLINIE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM I DZISIAJ

Archiwum Państwowe powołane do życia na podstawie reskryptu Rady Regencyjnej w roku 1918 dalszą podstawę prawną otrzymało w postaci dekretu o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z dnia 7 lutego 1919 r. (Dz. Praw Nr 14/1919, poz. 182). Archiwa Państwowe powstałe w pięciu głównych miastach Polski kierowane były przez Wydział Archiwów Państwowych przy Ministerstwie W.R. i O.P.

Państwowe Archiwum w Lublinie zasięgiem swym obejmowało dwa województwa: lubelskie i wołyńskie, jednakowoż nie posiadało większego znaczenia i nie miało odpowiednich środków materialnych do wykonywania swoich zadań. Władze ustawodawcze Polski sanacyjnej po wydaniu pierwszego dekretu całkowicie pomijały milczeniem archiwa. Zasób archiwów, zabezpieczony i powiększany wyłącznie dzięki staraniom poszczególnych pracowników, składał się z akt byłych władz i urzędów z okresu dawnej Rzeczypospolitej, Księstwa Warszawskiego, Królestwa Kongresowego oraz byłych władz zaborczych austriackich i rosyjskich; natomiast archiwalia prywatne magnackie i obszarnicze nie wchodziły do zasobu archiwum i były niedostępne dla ogółu. Dzięki usilnej i mrówczej pracy kilku archiwistów zgromadziło wówczas księgi grodzkie i ziemskie oraz miejskie dotyczące się poszczególnych grodów, siedzib władz sądowych i administracyjnych oraz miast i terenu województwa lubelskiego. Księgi te zostały częściowo uporządkowane i udostępnione dla badań.

Korzystanie z zasobu archiwum lubelskiego przebiegało w dwóch kierunkach: dla celów naukowych i administracyjno-sądowych. Zainteresowanie zasobem dla celów naukowych było znikome, jedynie korzystali z materiału aktowego sami archiwiści piszący indywidualne prace oraz naukowcy miejscowi. Głód ziemi dający się odczuć na wsi oraz zatargi i procesy majątkowe z obszarnikami - zmuszały chłopów do szukania materiałów dowodowych w aktach archiwalnych. Działalność Archiwum na zewnątrz ograniczała się do bardzo nielicznych ekspertyz przy braku akt urzędów państwowych.

Poszczególne archiwa żyły życiem własnym. Nie dzieliły się doświadczeniami dla stworzenia jednolitej metody i koordynacji pracy - nie istniało planowanie. Dlatego młoda

nauka archiwalna stawiająca pierwsze kroki bez należytej opieki ze strony państwa nie mogła się rozwinąć. Jedyne czasopismo naukowe poświęcone zagadnieniom archiwalnym „Archeion” wydawane centralnie dla wszystkich archiwów, nie mogło zaspokoić potrzeb i zainteresowań naukowych nawet nielicznych archiwistów.

W okresie okupacji hitlerowskiej Archiwum lubelskie, wyrzucone przez okupanta ze swojej głównej siedziby przy dzisiejszym pl. Stalina Nr 5 (obecnie gmach UMCS), znalazło schronienie w salach Instytutu Lubelskiego przy ul. Narutowicza 4. Hitlerowcy usuwając akta zniweczyli pracę archiwistów przez zniszczenie inwentarzy kartkowych oraz wielu katalogów. Cały porządek akt został zburzony. Nieliczny personel archiwalny (4 osoby) pracował w nieogranych salach przy trzydziestu kilku stopniach mrozu porządkując akta, aby je ocalić przed zniszczeniem.

Hitlerowcy bezskutecznie poszukiwali w aktach Archiwum lubelskiego materiałów do udowodnienia niemieckości miasta Lublina. Ustępując z Lublina wywieźli najstarszą część zasobu: księgi grodzkie i ziemskie oraz miejskie. Jednak szybko postępująca ofensywa wojsk radzieckich zmusiła najeźdźców do porzucenia zagrabionych archiwaliów. Ocalone księgi wróciły do Lublina z Piotrkowa Trybunalskiego.

Archiwum Państwowe w Lublinie rozpoczęło nowe życie. W ciągu kilku lat od zakończenia wojny władze Polski Ludowej w trosce o rozwój archiwów wydały cały szereg aktów prawnych dotyczących organizacji i pracy archiwów. W miejsce dotychczasowego Wydziału Archiwów Państwowych w ramach Ministerstwa Oświaty powstała na podstawie dekretu o Archiwach Państwowych z 1951 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie, jako urząd centralny podległy bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych kieruje obecnie całokształtem działalności Archiwów Państwowych. Sieć archiwalną stanowią centralne archiwa państwowe, wojewódzkie archiwa państwowe oraz powiatowe archiwa państwowe.

Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Lublinie, które ma swoją główną siedzibę przy ul. Narutowicza 10, podlegają trzy archiwa powiatowe: w Chełmie, Łukowie i Zamościu, powstałe w pierwszych latach planu sześcioletniego. Do końca planu sześcioletniego powstaną na terenie województwa lubelskiego oddziały powiatowe we wszystkich miejscowościach będących siedzibami Powiatowych Rad Narodowych. Szczegółowy zakres działania archiwów państwowych określają statuty. Zgodnie z postanowieniami statutu do głównych zadań Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie należy: zabezpieczenie, gromadzenie i scalanie, porządkowanie i rejestracja oraz udostępnianie materiałów archiwalnych wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego, a wytwarzanych przez władze, urzędy, instytucje i inne zakłady gospodarki społecznej na terenie objętym jego działalnością. Ponadto Wojewódzkie Archiwum

Państwowe ma powierzony nadzór nad składnicami akt oraz prace naukowo-badawcze i wydawnicze w zakresie archiwistyki i źródeł archiwalnych.

Przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie funkcjonuje Wojewódzka Komisja Brakowania Akt podległa dyrektorowi, której zadaniem jest opiniowanie brakowania akt, dokonywanego przez urzędy, instytucje i przedsiębiorstwa mające siedzibę na terenie województwa. Do wybrakowania i zniszczenia akt, które może nastąpić dopiero po upływie wymaganego przepisami czasokresu, konieczna jest zgoda właściwej władzy archiwalnej, aby akta mające znaczenie wieczyste (kategoria „A”) nie ulegały zniszczeniu, lecz zostały przekazane do Archiwum. Akta niezasługujące na przechowanie wieczyste (kategoria „B”) są zwalniane w trybie art. 4 ustęp 3 Dekretu o Archiwach Państwowych z 1951 r. (Dz. U. R. P. Nr 19) celem przekazania na przemiał, dla przysporzenia gospodarce narodowej cennego surowca, jakim jest makulatura.

Zaniedbania z okresu sanacji ujawniają się m. in. w trudnych do przewyżnienia przeszkodach w postaci braku uświadomienia, co do wartości akt oraz konieczności chronienia ich przed zniszczeniem. Dla uwypuklenia różnicy warunków, w jakich żyje i działa dzisiaj Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, wystarczy przytoczyć kilka cyfr. W okresie międzywojennym personel Archiwum, obejmującego zasięgiem swoim dwa województwa, składał się z 4 osób, w tym trzech pracowników naukowych; obecnie zaś na obszarze jednego województwa - wynosi 28 osób, w tym 15 pracowników naukowych. Rekrutuje się on dzisiaj prawie w całości z córek i synów chłopskich. Cały personel został już kilkakrotnie przeszkolony na kursach, część zaś brała udział w dwóch centralnych dwutygodniowych konferencjach naukowych, na których ustalono marksistowskie metody pracy archiwalnej. Liczne zobowiązania podejmowane przez pracowników Archiwum Państwowego, jak np. ostatnie dla uczczenia śmierci Józefa Stalina - coraz bardziej przyczyniają się do wzrostu wydajności i wyników pracy.

Zasób Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w wyniku dokonanej reformy rolnej powiększył się przez przejęcie archiwaliów podworskich, między innymi olbrzymiego archiwum Ordynacji Zamojskich ze Zwierzyńca - największego latyfundium magnackiego w Europie. Przejęto również bardzo cenne akta byłego Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego - fundacji staszycowskiej z Dziekanowa, będącej niejako prototypem spółdzielni produkcyjnej, akta, których bezskutecznie poszukiwano w okresie międzywojennym. Należy podkreślić, że Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie było w czasie powstania drugą znaną na świecie instytucją tego rodzaju.

Do Archiwum napływają także materiały aktowe urzędów, przedsiębiorstw, spółdzielni i innych zakładów wytwórczych. Nabytki w okresie od zakończenia wojny do obecnej chwili określają się cyfrą ca 1000 mb akt.

Wartość archiwaliów zarówno podworskich, jak i przejętych z zakładów produkcyjnych jest olbrzymia, gdyż zawierają one bezcenne materiały do dziejów klasy robotniczej i chłopskiej. Zasób Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie zamyka się chronologicznie w granicach 1317*) - 1950 dzieląc się na 6 oddziałów. Wartość akt przechowywanych w tutejszym Archiwum jest tym większa, że archiwalia władz centralnych w Warszawie uległy w większości zniszczeniu i wobec tego materiały przechowywane w Archiwum Wojewódzkim mają znaczenie nie tylko regionalne, ale ogólnopolskie. Należy tu wymienić przede wszystkim materiały do ruchu robotniczego oraz materiały do historii wsi i ruchów chłopskich, a nadto źródła do walk narodowo-wyzwoleńczych: jak powstania listopadowego, ruchów chłopskich przed uwłaszczeniem, „wiosny ludów”, powstania styczniowego. Oddzielną grupę w zasobie lubelskiego Archiwum stanowią akta samorządowe, a więc miasta Lublina, miast i miasteczek Lubelszczyzny, w tym pergaminy i księgi dawne miejskie od XV do XVIII w., akta dotyczące cechów i rzemiosła, szkół, urzędów do spraw wyznań i wiele, wiele innych.

Archiwalia podworskie posiadają niezastąpiony materiał dla historyka gospodarczego i socjologa. Zbiory kartograficzne są cennym obecnie materiałem przy aktualnej przebudowie wsi.

Najpoważniejszymi osiągnięciami Archiwum w pracy nad zasobem jest: 1. inwentaryzacja materiałów do historii ruchu robotniczego, 2. inwentaryzacja materiałów do historii wsi. Celem zebrania materiałów do ruchu robotniczego przejrano około 30.000 voluminów akt władz carskich, przy rejestracji materiałów do dziejów przeczytano około 700.000 stron ksiąg grodzkich i ziemskich z XV-XVIII w. Obecnie kartoteka tych materiałów jest już udostępniona pracownikom naukowym ośrodków uniwersyteckich z całej Polski.

W ramach innych prac nad zasobem, Archiwum zorganizowało w latach 1950 do 1952 wystawę pt. „Lublin i Lubelszczyzna w dokumencie archiwalnym”, którą zwiedziło 7.417 osób indywidualnie oraz 108 wycieczek, czek.

W okresie powojennym nastąpiły bardzo poważne zmiany w zakresie korzystania z zasobu Archiwum, który został zużytkowany, jako materiał źródłowy do tworzenia nauki socjalistycznej, dla badań ruchu robotniczego i poznania życia dawnej wsi lubelskiej. Wydobyte przez archiwistów lubelskich materiały umożliwiają naukowcom opracowanie nowej, opartej na zasadach marksizmu-leninizmu historii klasy robotniczej i chłopskiej. Zainteresowanie materiałem archiwalnym w porównaniu z okresem międzywojennym jest znacznie większe. Podczas, gdy w latach 1920- 1939 korzystali z materiałów archiwalnych głównie miejscowi badacze, obecnie przyjeżdżają do Archiwum naukowcy z Warszawy, Krakowa i innych ośrodków uniwersyteckich. Pracownicy Archiwum mają możliwość

wydawania drukiem artykułów w czasopismach poświęconych zagadnieniom archiwalnym oraz swych prac w „Archeionie” i „Archiwum historycznym”. Personel naukowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego współpracuje z zespołami katedr historyczno-prawnych i Wydziałem Humanistycznym UMCS służąc pomocą i radą w zakresie badań regionalnych. Poza przygotowaniem przez personel Archiwum materiałów archiwalnych do badań naukowych, ze zbiorów (kartograficznych) Wojewódzkiego Archiwum Państwowego korzysta Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, traktując plany pomiarowe gruntów, jako aktualny materiał użytkowy przy przebudowie wsi.

W oparciu o prawnie zagwarantowaną opiekę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie ma wielkie możliwości rozwojowe. W przyszłości jego personel naukowy wzbogacą nowe kadry kształcące się na studiach archiwalnych w Warszawie i Toruniu. Ma jednak Archiwum duże braki i bolączki. Głównymi niedomaganiem są: dający się bardzo odczuć brak pomieszczeń na magazyny, spowodowany ciągłym dopływem akt oraz niezrozumienie roli i zadań archiwów wśród społeczeństwa, w którym pokutują jeszcze pojęcia o Archiwum z okresu przedwrześniowego.

*) Dokument lokacyjny m. Lublina z 1317 r.

Pierwodruk: „Kamena”, 1953, nr 1-2, s. 102-104.